

Nous governs nacionalistes a Amèrica Llatina i moviments socials camperols

Jordi Gascón

**Nous governs nacionalistes a
Amèrica Llatina i moviments
socials camperols**

Jordi Gascón

**Nous governs nacionalistes a
Amèrica Llatina i moviments
socials camperols**

Jordi Gascón

El **Grup d'Acció Política (GAP)** de la Xarxa de Consum Solidari es va crear per iniciativa de alguns socis i sòcies que volien anar més enllà del consum de productes de comerç just i ecològics, i constituir un espai de reflexió amb l'objectiu de fer activitats de incidència política en favor de la sobirania alimentària i per la denúncia raonada del actual model de producció de aliments i les injustes relacions comercials que ofeguen als productors/res locals, tant del nord com del sud.

Els Papers del GAP és producte d'aquesta iniciativa.

Autoria: Jordi Gascón
Coordinació i revisió: Xarxa de Consum Solidari

Edició: Xarxa de Consum Solidari
Pça. Sant Agustí Vell, 15 – 08003 Barcelona

Barcelona. Juliol de 2012

Aquesta publicació ha estat realitzada amb el suport de l'Agència Catalana de Cooperació al Desenvolupament (ACCD). El contingut d'aquesta publicació és responsabilitat exclusiva de l'autor i de l'organització que ho edita, i no reflecteix necessàriament l'opinió de l'ACCD.

INDEX

Introducció	7
1. El sorgiment de moviments socials amb agenda política pròpia	8
2. La agenda política camperola en els nous governs nacionalistes	11
3. Revolució o reforma?. Limitacions dels nous governs nacionalistes a l'hora d'incloure la agenda política camperola i indígena	14
4. Conclusions	17
Sigles utilitzades	19
Referències bibliogràfiques	20

Introducció

El sorgiment de nous governs nacionalistes anti-neoliberales a Amèrica Llatina és un fenomen encara molt recent com perquè hagin pogut consolidar un model econòmic alternatiu. Veneçuela és el que presenta una trajectòria més llarga (des de 1999), però a l'Equador i Bolívia aquestes propostes van aconseguir el poder en 2007 i 2006 respectivament, i van tancar els seus processos constituents a la fi del 2008 i principis del 2009. En altres països, com Paraguai o El Salvador, encara està per veure per què rumb s'endinsaran els governs de la plataforma Alianza Patriótica por el Cambio de Fernando Lugo i del Frente Farabundo Martí de Liberación Nacional respectivament. Concretament en l'àmbit agrari, l'afirmació que no s'ha establert un model polític clar és encara més oportuna, doncs Veneçuela, el país

amb major trajectòria en aquest tipus de govern, també és el que presenta menys teixit camperol.

Un factor essencial en aquest context és el paper dels moviments socials camperols i indígenes, que apareixen avui fortament estructurats i amb una agenda pròpia, la Sobirania Alimentària, la qual cosa els converteix en actors molt influents en aquest procés.

L'objectiu del present text¹ és valorar la real capacitat d'aquests moviments socials d'influir i introduir la seva agenda en la dels nous governs nacionalistes, i concretament en relació a les seves polítiques agràries.

---

¹ Una versió d'aquest text es va presentar al congrés Reformes Agràries i Gestió dels Recursos Naturals a Àfrica i Amèrica Llatina organitzat per la Universitat de Lleida i que es va celebrar al novembre del 2010.

1. El sorgiment de moviments socials amb agenda política pròpia

Ni els autors més optimistes consideren avui un èxit les reformes agràries del segle XX a Amèrica Llatina para els interessos camperols. A llarg termini semblen no haver tingut un efecte destacat en les condicions de vida de la població rural (Arruda Sampaio 2005). I és que aquestes reformes agràries no tenien com a finalitat recolzar el model productiu camperol. La Reforma Agrària tenia objectius subordinats a les necessitats del model industrialitzador que molts països van intentar implementar en aquesta època: l'anomenat Model d'Industrialització per Substitució d'Importacions (ISI). Entre ells: a) millorar les condicions de vida de la població rural per augmentar la seva capacitat adquisitiva i convertir-los en consumidors del mercat intern que es volia desenvolupar; b) obtenir suport polític per part del sector camperol que compensés l'oposició de l'oligarquia tradicional i de les potències estrangeres, els interessos de les quals es veien danyats per les polítiques econòmiques dels governs nacionalistes; c) afeblir a aquesta oligarquia que històricament basava el seu poder polític i econòmic en la propietat de la terra.

Però més enllà del canvi de tinença de la terra, les polítiques agràries també tenien altres objectius que casaven malament amb el model de producció camperol i ho va ofegar: a) modernitzar l'agro a partir dels principis de la Revolució Verda llavors en voga (grans unitats productives, tendència al monocultiu, mecanització, ús de insums industrials, etc.); b) mantenir, en una estratègia per intentar aconseguir una balança de pagaments positiva,

la seva vocació exportadora; i c) produir aliments barats destinats a una població urbana en ràpid creixement (Gascón 2010).

Encara amb tot això, en els últims anys hi ha una revaloració de certs efectes col·laterals generats per aquesta ona de reformes agràries. En aquest sentit, Bretón (2007, 2010) recupera com una important conseqüència positiva la formació dels nous moviments socials d'arrel camperola i indígena que, afirma, no es podrien entendre sense aquestes inacabades reformes agràries que en part els va engendrar. La Reforma Agrària, o la lluita per ella, va convertir a mitjà termini a la població camperola en agent polític en enfortir la seva capacitat d'organització i incidència.

Referint-se al caso bolivià, però en

una afirmació que es pot extrapolar a bona part d'Amèrica Llatina, l'actual vicepresident de Bolívia Álvaro García Linera (2008) assegura que a diferència del que va succeir al segle XX, quan els moviments socials van ser articulats al voltant del sindicalisme obrer i d'organitzacions populars urbanes portadores d'un ideari de mestissatge modernitzador, els que actualment tenen major poder d'interpel·lació política són les organitzacions de base indígena i camperola.

Per posar alguns exemples, en el cas equatorià les organitzacions camperoles que conformen la Mesa Agraria (FENACLE, FENOCIN i CNC Eloy Alfaro) tenen molta influència en les polítiques agràries del govern de Rafael Correa al partit de la qual (Alianza PAIS), de manera més o menys clara, recolzen (Muñoz 2010).

La relació entre el MAS, el partit que encapçala Evo Morales, i les principals organitzacions camperoles i indígenes bolivianes és molt més explícita, gairebé orgànica, puix que el seu president sorgeix d'elles. El CONALCAM, plataforma creada per recolzar els canvis polítics que propugna el govern d'Evo Morales, està formada majoritàriament per moviments camperols i indígenes com la CNMCIOB Bartolina Sisa, la CSUTCB, la CIDOB o el CONAMAQ (Mayorga 2010).

Hi ha una característica comuna a totes aquestes organitzacions i que cal destacar. Políticament parlant ja no són, com fossin antany, subjectes pacients. Ara es tracten d'actors propositius.

Els moviments camperols i indígenes del segle passat que es van iniciar

amb la revolució mexicana i es van allargar fins a la dècada dels '80 no havien desenvolupat un model teòric més enllà de considerar que els seus problemes radicaven exclusivament en la tinença de la terra i/o en l'obligació a prestar serveis i pagar rendes abusives. La Reforma Agrària, entenent com tal la simple distribució de terres entre els camperols, i l'abolició d'aquestes prestacions, marcaven l'horitzó de les seves reclamacions.

Però en la dècada dels '90 a Amèrica Llatina sorgeixen o maduren una nova generació de moviments socials, molts d'ells de camperols i indígenes, ben organitzats i amb objectius ambiciosos (Escobar 1995, Vanden 2007). I és que la pagesia (amb o sense terra, indígena o no) ha deixat de ser aquella massa informi que els governs nacionalistes del segle XX van intentar convertir (o van convertir) a la seva base social inculcant-los una agenda política aliena. Ara s'estructura en organitzacions amb capacitat de decisió i influència política, al punt d'haver estat capaços de posar en escac i tombar amb les seves mobilitzacions diversos governs a l'Equador i Bolívia en els últims quinze anys. I el que és més nou, posseeix una agenda política pròpia: la Sobirania Alimentària.

A més es van començar a coordinar a nivell internacional fins a quallar, en 1993, en la creació de La Vía Campesina, actualment la plataforma antiglobalització més gran, que reuneix associacions i sindicats agraris de tots els continents, i que va ser impulsada per organitzacions camperoles llatinoamericanes. L'objectiu de La Vía Campesina és enfrontar el model agroindustrial

dominant que converteix la producció i els recursos agraris en mercaderies adequades per a l'especulació financera, enfrontament que personifiquen en l'Organització Mundial del Comerç, la institució multilateral que més activament promou aquest tipus d'agricultura des de l'adveniment del Neoliberalisme (Desmarais 2008).

Per a La Vía Campesina existeixen dos models de producció agrari excloents: el agroindustrial, basat en la tecnologia de la Revolució Verda, i el de la Sobirania Alimentària, concepte presentat en 1996 per aquesta plataforma i que defensa el model de producció camperola. Mentre que el primer se sustenta en el comerç internacional, el segon revaloritza els circuits curts de comercialització; mentre que el primer demana que l'accés a la terra s'estableixi a través de les regles del mercat, el segon reclama una Reforma Agrària genuïna; mentre que el primer es basa en la mecanització, l'ús de matèries primeres industrials i el monocultiu intensiu, el segon advoca per l'agroecologia com a tècnica productiva².

Però l'interessant de la Sobirania Alimentària és que no és un mer plec de reclamacions o un receptari de bones pràctiques, sinó que és el constructe teòric d'una proposta que integra tots els elements que participen en el procés productiu agropecuari i en la vida rural: els recursos bàsics (aigua, terra, llavor), la tecnologia, l'ecosistema, el mercat i els consumidors, la força de treball, l'accés a crèdits i subsidis, la qualitat de la producció, l'accés a serveis

² Per a una comparació detallada dels dos models, veure Rosset (2006).

públics, etc. I ho fa reclamant el reconeixement de drets (dret d'un país a definir les seves polítiques agràries, dret als recursos productius, drets de la dona camperola, drets indígenes, dret a l'alimentació, dret a l'accés al mercat local, drets del consumidor, etc.)³, i només secundàriament capital per a la producció. I és que es tracta d'una proposta política, i no d'un model productiu o d'una estratègia destinada a accedir a recursos financers públics.

En poques paraules: les organitzacions que s'han convertit en la base social dels governs nacionalistes del post-neoliberalisme són estructures autònomes del poder polític, enfortides a través de xarxes internacionals, i amb una agenda política pròpia. I això fa que el seu suport ja no sigui cec. Aquestes organitzacions reclamen que les polítiques governatives considerin el món rural camperol com a sector prioritari i la Sobirania Alimentària com el paradigma agrari a privilegiar⁴.

³ En el Foro Mundial por la Soberanía Alimentaria celebrat a La Havana en 2001 es va definir la la Sobirania Alimentària com “*el derecho de los pueblos, comunidades y países a definir sus propias políticas agrícolas, pesqueras, alimentarias y de tierra que sean ecológica, social, económica y culturalmente apropiadas a sus circunstancias únicas. Esto incluye el verdadero derecho a la alimentación y a producir los alimentos, lo que significa que todos los pueblos tienen el derecho a una alimentación sana, nutritiva y culturalmente apropiada, y a la capacidad para mantenerse a sí mismos y a sus sociedades*”.

⁴ Fins i tot en el cas veneçolà, on alguns d'aquests moviments camperols han estat coordinats (que no creats) pel chavisme, la seva activitat política demostra que es tracten de moviments autònoms aliats, però no subordinats, al govern (Valencia Ramírez 2005).

2. La agenda política camperola en els nous governs nacionalistes

Els nous governs nacionalistes han requerit el desenvolupament d'un aparell legislatiu que els facilités l'aplicació de les seves propostes polítiques. En alguns casos es van obrir nous processos constituents que van culminar en l'aprovació en referendums de noves cartes magnas (Veneçuela en 1999, l'Equador en 2008 i Bolívia en 2009), que posteriorment han estat o estan sent seguides per l'elaboració de noves lleis destinades a fer operatiu l'articulat constitucional.

⁵ Fernando Lugo va assegurar a l'inici del seu mandat que plantejaria també un procés constituent a Paraguai, si bé a dia d'avui la correlació de forces no sembla que l'hi pugui permetre.

En aquest procés han participat activament els moviments socials, i especialment els de base camperola i indígena. I això s'ha reflectit en les noves constitucions i lleis.

En aquest sentit, destacariem tres punts que caracteritzen aquestes propostes legislatives en relació a la qüestió agrària⁶:

⁶ A part del paper dels moviments socials camperols i indígenes en aquests processos constituents, és també obligat remarcar la influència que ha pogut tenir el canvi de paradigma agrari a Cuba a partir del Període Especial. Fent virtut de la necessitat, Cuba va iniciar a principis dels 90 un procés de transformació del sector agrari cap a un model agroecològic basat en el paradigma de la

1. Paper central de l'agricultura_ La política agrària ja no apareix subsidiària del sector industrial o d'un altre considerat la pedra angular del desenvolupament, com va succeir en el model ISI. En realitat, l'agricultura, i en concret l'agricultura camperola, és un dels sectors (no l'únic) que ara assumeix aquest rol.

2. Sobirania Alimentària_ El tractament de la política agrària és holística, i ja no se centra només en la tinença de la terra, sinó en tots els factors que afecten a la producció. I és que s'assumeix explícitament com a principi rector de la política agrària el paradigma de la Sobirania Alimentària, que el seu objectiu és revaloritzar i defensar el paper de la manera de producció camperol.

3. Polítiques relacionades_ El nou aparell constitucional també estableix altres polítiques (medi ambient, drets indígenes, política macroeconòmica, etc.) que incideixen positivament en el model propugnat per la Sobirania Alimentària.

Recapitulant, semblaria que si la CEPAL va ser qui va establir el marc teòric dels governs nacionalistes de fa mig segle, ara són les propostes sorgides dels moviments socials els que generen els principis ideològics dels governs nacionalistes post-neoliberals. Però això no és així: igual que els primers van assumir els principis cepalins de forma irregular i fragmentada (Urquidí 2005), les propostes dels moviments socials

---

Sobirania Alimentària, després de segles centrat en la producció per a l'exportació, model que la Revolució va mantenir i va aprofundir (Funes 2010: Montagut, Gascón y Riera 2010).

tampoc semblen ser assumides pels segons en la seva integritat. I és que l'establiment d'un nou ordenament legislatiu no sempre es materialitza en polítiques concordes. Més encara: podem observar contradiccions en les mateixa lleis i constitucions promulgades. Així per exemple, la nova constitució boliviana, alhora que planteja la Sobirania Alimentària com a principi rector de la política agrària, accepta l'existència de la gran propietat (fins a 5.000 hectàrees), la qual cosa és incongruent. Aquesta ambivalència arriba fins i tot a la contradicció en el text, com succeeix en relació als organismes genèticament modificats (OGM): mentre que l'article 255 prohibeix la importació, producció i comercialització d'OGM, l'article 409 manifesta que "serà regulada per llei".

Una situació semblant és la de l'Equador. La Llei Orgànica de Sobirania Alimentària promulgada després del procés constituent declara al país "lliure de cultius i llavors transgèniques". No obstant això, Rafael Correa va imposar una sèrie de modificacions al text original aprovat per l'Assemblea Nacional per les quals, entre altres coses, es permet la importació i processament de matèria primera que continguin elements d'origen transgènic sempre que "compleixin amb els requisits de sanitat i innocuïtat i que la seva capacitat de reproducció com a llavors sigui inhabilitada per trozament" (art. 26). Això dona motiu a la introducció d'OGM de tecnologia Terminator (Grup ETC 2009). Les modificacions presidencials també incideixen en alguns elements que contradiuen els principis de la Sobirania Alimentària, com la possibilitat d'ampliar els subsidis als

grans productors agropecuaris, la legalització dels manglars il·legalment ocupats per empreses del camaró, o la possibilitat de produir agrocombustibles amb recursos de vocació agrícola (Acosta 2009).

Davant aquesta situació, els nous governs nacionalistes troben en l'oposició a sectors dels moviments socials, descontentaments per la lentitud o pel caràcter poc dràstic (poc socialista o poc indígena) de les mesures empreses. El cas de la CONAIE a l'Equador és paradigmàtic, si bé es troba en una profunda crisi des del seu temporal i fracassat suport al govern de Lucio Gutiérrez en el 2002. A Bolívia aquesta oposició és també limitada, però això no és obstacle perquè els mateixos moviments socials que donen suport al MAS i que s'enquadren en el CONALCAM puguin criticar les

polítiques governamentals. A l'abril del 2009, per exemple, una d'aquestes organitzacions, CIDOB, va abandonar temporalment el CONALCAM i va afirmar que anava a estudiar la seva relació amb el govern per la decisió del Congrés controlat pel MAS de reduir a set, dels divuit reclamats, el nombre d'escons indígenes en l'Assemblea Legislativa Plurinacional que s'anava a formar. Al llarg del 2011, els conflictes entre el govern bolivià i part de les seves, al menys inicialment, bases socials s'ha agreujat, com es va posar en evidència amb la IX Marxa Indígena en protesta per les infraestructures viàries que volen atravesar el Tipnis.

A què es deu aquesta discordança entre propòsits i resultats? En part es pot atribuir al fet que els equips dels nous governs nacionalistes no estan formats per persones amb plantejaments ideològics homogenis. Entre les seves files podem descobrir des de líders amb posicionaments radicals d'esquerra fins a càrrecs amb lleus principis reformistes que no desitgen enfrontar el paradigma neoliberal, passant per dirigents indígenes que advoquen per un model socioeconòmic de naturalesa diferent.

Un altre element que explica aquesta contradicció radica a entendre que posseir el control de l'aparell de l'Estat no implica tenir el poder, almenys de forma absoluta. Els nous governs nacionalistes es troben, així, entre dues aigües. D'una banda estan pressionats pel poder oligàrquic local amb el suport internacional dels països occidentals, que exigeixen respecte al status quo establert pel Neoliberalisme. Per un altre, ho estan pels moviments socials en els quals se sustenten i que els reclamen més

decisió i radicalitat en les seves polítiques econòmiques.

Sigui pel motiu que sigui, aquestes polítiques agràries estan lluny de ser tan radicals i revolucionàries com

aparenten. I és que per a això els nous governs nacionalistes haurien de trencar amb dos obstacles que semblen, avui, infranquejables: el limitant desarrollista i el limitant capitalista.

3. Revolució o reforma?. Limitacions dels nous governs nacionalistes a l'hora d'incloure la agenda política camperola i indígena

En És difícil definir “radicalitat” o “reformisme”, bàsicament perquè són d'aquests conceptes que W. B. Gallie denomina conceptes essencialment debatuts (*essentially contested concepts*); és a dir, conceptes al voltant dels quals es genera un debat inacabable ja que poden donar motiu a definicions incompatibles però vàlides, depenent dels aspectes que

s'emfatitzen i el context en el qual es plantegin. En termes pràctics, aquí considerarem que la radicalitat de les polítiques governatives es poden aconseguir mitjançant dues vies, que són les reclamacions que predominen en els moviments altermundistes: proposant un model econòmic basat en una estricta sostenibilitat dels mitjans productius (via ecologista), o

enfrontant l'estructura de classe i ètnica (via socialista i indigenista).

Cap de les dues opcions sembla assumida pels nous governs nacionalistes. D'una banda, els plantejaments macroeconòmics segueixen sent productivistes: el creixement continua sent el credo de la política econòmica. Per un altre, encara que en la seva retòrica han recuperat el terme “socialisme”, estan molt lluny de ser proposades dirigides a acabar amb les diferències socioeconòmiques.

a) Manteniment dels principis “desarrollistes”

Exceptuant Cuba⁷, els països que a dia d'avui estan aplicant de manera més decidida mesures anti-neoliberals a Amèrica Llatina (Veneçuela, Bolívia i Equador) compten amb grans reserves d'hidrocarburs i d'altres matèries primeres extractives. Això es converteix en un ganivet de doble tall.

D'una banda, aquests recursos generen (quan de nou són controlats per l'Estat) uns ingressos que afavoreixen el canvi del model econòmic: permeten destinar recursos a cobrir les necessitats de les classes populars que són la base social del govern nacionalista, a afrontar les obligacions amb les institucions multilaterals permetent trencar amb les polítiques econòmiques a les quals aquestes obliguen⁸, o a iniciar processos de re-nacionalització de sectors estratègics

⁷ Encara que el níquel és actualment la principal font de divises del país.

⁸ Veneçuela va liquidar el deute extern que tenia contreta amb el Banc Mundial en 2007, la qual cosa li va permetre retirar-se d'aquesta institució i del FMI.

privatitzats durant l'hegemonia neoliberal.

Però d'altra banda aquesta dependència dificulta que el nou model econòmic que es vol implementar, i que en realitat està en formació, trenqui amb la premissa desarrollista-productivista. Els nous governs nacionalistes han abandonat les antigues esperances dipositades en el sector industrial, però també la confiança a reduir substancialment la dependència de les exportacions. I més comptant amb aquests recursos naturals de gran valor estratègic i la cotització del qual no deixa d'augmentar al mercat internacional⁹.

Si bé l'agricultura no apareix avui com un sector subordinat a un altre al que es consideri l'eix del desenvolupament econòmic del país, com succeïa amb el model ISI, és cert que la mineria i la indústria petrolífera perjudiquen els principis de Sobirania Alimentària.

⁹ En 2008 el ritme de l'alça del preu del petroli, constant des de principis de la dècada, es va disparar fins a aconseguir gairebé els 150 dòlars USA, per baixar en poques setmanes al nivell de principi d'any. Sembla difícil destriar totes les causes d'aquest fenomen, però sembla que hi ha dos que són especialment destacables: factors especulatiu, impulsats per el cènit del petroli, van disparar el procés d'encariment del cru; i la crisi mundial financera iniciada aquest mateix any, incentivada en bona part per aquest encariment del cru, però que al seu torn va afavorir el seu ràpid abaratiment com a resultat de la disminució del procés productiu en tot el planeta, i per tant de la demanda de petroli. A tot cas, tot indica que es tracten d'ajustos conjunturals. Ni la crisi ni l'especulació poden amagar que ens apropem a la finitud d'un petroli que, no obstant això, és consumit cada any en majors quantitats que l'anterior. Després de la caiguda dels preus en la segona meitat del 2008, el preu del petroli va tornar a iniciar una pujada constant similar a la qual va tenir en el període 2000-2007.

L'Equador ens permet exemplificar aquesta situació. La Llei d'Explotació Minera promulgada en el 2009 pel govern de Rafael Correa a l'Equador defensa la mineria fins i tot per sobre de preceptes establerts en la Constitució del 2008. Per exemple, mentre que aquesta tanca tota possibilitat a qualsevol tipus d'activitat extractiva en àrees protegides, en la llei s'estableixen diverses excepcions que ho autoritzarien. Aquesta nova llei no és més que la continuació d'una política governamental de defensa de concessions mineres d'empreses estrangeres que afecten greument el medi ambient i la Sobirania Alimentària de la població local, i que ha generat una forta resposta per part de la societat local afectada i d'organitzacions ecologistes com a Acció Ecològica i indígenes com la CONAIE.

No oblidem que el paradigma de la Sobirania Alimentària no és “desarrollista”. Bé al contrari. Enfront de la idea de produir mercaderies, advoca per la funció social de l'agricultura, que ha de ser la de produir aliments. D'acord amb això, enfront de la idea de produir “més”, Sobirania Alimentària advoca per produir “millor”: productes de qualitat, producció sostenible amb el mitjà, etc. Enfront de la cerca del mercat més rendible en termes monetaris, Sobirania Alimentària advoca pel control del mercat per part de productors i consumidors, per la qual cosa prefereix els circuits curts de comercialització, més enllà del preu conjuntural del producte.

Com hem dit, el model econòmic del nou nacionalisme està encara en construcció. Però el procés no sembla

exempt de contradiccions importants, com el de voler conjugar dos paradigmes, la Sobirania Alimentària i la mineria extractiva, excloents. El concepte de sostenibilitat en el qual es basa Sobirania Alimentària s'oposa a l'ús dels recursos naturals que fa la mineria extractiva.

Sobre el terreny (en el local) i en la legislació ja s'està posant en evidència aquesta incongruència. L'espai ALBA-TCP, que agrupa països que desitgen apostar per propostes econòmiques antineoliberals, mostra una gran indefinició en les seves polítiques alimentàries i agràries (Montero 2010). Així doncs, si bé en un acte d'il·lusió hem denominat als nous governs nacionalistes com “post-neoliberals”, difícilment els podríem considerar governs del “post-desenvolupament” en el sentit que Arturo Escobar (2005) dóna a aquest terme.

b) Un nou model capitalista

“Socialisme del segle XXI” és un concepte molt utilitzat pels principals dirigents nacionalistes llatinoamericans actuals. Però la veritat és que a dia d'avui gens indica que els nous governs nacionalistes es

dirigeixin realment cap a una societat socialista. L'aparell legislatiu amb el qual s'han dotat no busca trencar en cap moment les diferències socials: les noves constitucions accepten i afavoreixen la propietat privada dels mitjans de producció. Les seves accions polítiques més radicals tampoc van per aquest camí.

I és que considerar com a socialistes el anti-imperialisme (enfrentament amb els Estats Units, Europa i institucions multilaterals com el FMI, el Banc Mundial o l'OMC), la nacionalització de recursos estratègics o les polítiques de Reforma Agrària comporta caure en el risc de confondre dos debats diferents: el de proteccionisme versus lliurecanvisme, d'una banda, i el de socialisme versus capitalisme, per un altre. El primer respon a la pregunta de com s'ha de crear la riquesa,

mentre que el segon enfronta el tema de com s'ha de distribuir la riquesa creada.

La millora de les condicions de vida dels sectors populars a costa, tal vegada, de reduir els beneficis de l'oligarquia per part dels governs nacionalistes, és resultat de les exigències del model econòmic proteccionista que propugnen i que requereix la formació d'un mercat intern fort, així com de la seva necessitat si es fes amb una àmplia base social de suport. Però no de l'aplicació d'un model polític socialista que busqui trencar les diferències de classe. En altres paraules, les accions més radicals dels governs nacionalistes són conseqüència o necessitat de l'adopció d'un model econòmic proteccionista, però no per això menys capitalista.

4. Conclusions

L'agenda política dels moviments socials camperols, la Sobirania Alimentària, ha estat assumit formalment pels nous governs nacionalistes llatinoamericans. Però en els fets aquesta política pro-campesinista és dubitativa. Diversos factors poden explicar aquestes vacil·lacions. D'una banda, aquests governs estan en procés de consolidació, una consolidació especialment complicada ja que reben una forta pressió per part dels sectors oligàrquics nacionals, i de governs i transnacionals foranes, que dificulten el desenvolupament de la seva agenda polític-econòmica i els obliga a la negociació. També incideix que, resultat d'aquesta pressió interna i externa, els moviments

socials en els quals se sustenten es troben en el dubte de tancar files a favor del govern per raons tàctiques; és a dir, es veuen impel·lits a reduir el seu horitzó de reclamacions i crítiques, i amb això l'embranchada del procés cap a posicions més radicals. A més aquests governs nacionalistes aglutinen en el seu si moltes sensibilitats polítiques, en alguns casos fins i tot oposades. Un altre element que influeix és que aquesta nova onada de governs nacionalistes encara no ha definit un marc conceptual de política econòmica. Finalment, no podem oblidar la dependència del sector miner i dels hidrocarburs, sectors incompatibles en la pràctica amb els principis de la Sobirania Alimentària; però és que no

és fàcil prescindir d'uns recursos naturals que generen ingressos quantiosos i ràpids.

A part de la seva incapacitat de trencar amb el principi desarrollista, una altra característica d'aquest model econòmic és que, més enllà de la retòrica, no es tracta d'un model socialista. Els processos constituents han marcat les bases per millorar les condicions de vida de sectors socials històricament marginats (indígenes, afro-descendents i camperols, entre uns altres), però no han pretès trencar el sistema de classes. Afirmar Reygadas (2008) que la gran desigualtat socioeconòmica que caracteritza Amèrica Llatina (la major del món segons el Coeficient de Gini) es deu tant al fet que és una societat diferenciada com al fet que els mecanismes de compensació no estan institucionalitzats o es troben en crisi. Semblaria que els governs nacionalistes d'antany i els actuals lluiten només per establir o restablir aquests mecanismes de compensació, però no per acabar amb la desigualtat, sigui per debilitat política, per incapacitat mental per trencar amb els preceptes desarrollista i capitalista, o perquè el seu objectiu és canviar el model lliurecanvista per un altre proteccionista (pel que només requereixen millorar les condicions de vida de la població per potenciar el mercat intern).

Element diferencial de l'actual context polític és el rol que juga la població indígena i camperola. Les

organitzacions i moviments socials que els agrupen estan avui molt més organitzades que fa cinc dècades. Fins i tot apareixen estructurades a nivell internacional a través de plataformes com La Vía Campesina. I compten amb una agenda política pròpia, la Sobirania Alimentària. Això els converteix en un factor propositiu amb forta capacitat d'incidència en les polítiques públiques.

Aquesta fortalesa dels moviments socials actuals, actors ara molt influents en les esferes governamentals, pot enfrontar les limitacions que s'han assenyalat i radicalitzar els processos polítics que s'estan vivint. Així per exemple, si bé és cert que la constitució boliviana accepta la concentració de la propietat en latifundi, també ho és que imposa la "utilitat social de l'agricultura", la qual cosa pot convèncer-se en una porta oberta a una Reforma Agrària radical si s'arribés a considerar que el monocultiu per a l'exportació no és útil socialment.

No obstant això, aquesta possible radicalització serà resultat de la correlació de forces: bàsicament, si els nous governs nacionalistes són capaços d'enfortir-se i re-establir (o establir) l'Estat-Nació a partir (i forçat) per les reclamacions dels moviments socials que els sustenten, o per contra són els poders oligàrquics, coaligats amb poders econòmics internacionals, els que imposen la seva força i capacitat política.

Sigles utilitzades

ALBA – Alianza Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América / Tratado de Comercio de los Pueblos

Alianza PAIS - Patria Altiya y Soberana

CIDOB - Confederación de Indígenas del Oriente Boliviano

CNC Eloy Alfaro - Coordinadora Nacional Campesina Eloy Alfaro

CNMCIQB Bartolina Sisa - Confederación Nacional de Mujeres Campesinas Indígenas Originarias de Bolivia "Bartolina Sisa"

CONAIE - Confederación de Nacionalidades Indígenas del Ecuador

CONALCAM - Consejo Nacional por el Cambio

CONAMAQ - Consejo Nacional de Marcas y Ayllus del Qullasuyo

CSUTCB - Confederación Sindical Única de Trabajadores Campesinos de Bolivia

FENACLE - Federación Nacional de Trabajadores Agroindustriales, Campesinos e Indígenas Libres del Ecuador

FENOCIN - Federación Nacional de Organizaciones Campesinas, Indígenas y Negras

FMI – Fondo Monetaria Internacional

ISI – Industrialización por Sustitución de Importaciones

MAS - Movimiento al Socialismo

OGM - Organismos Genéticamente Modificados

OMC – Organización Mundial del Comercio

Referències bibliogràfiques

- Acosta, A. (2009) "Ecuador: Sobre la Ley de Soberanía Alimentaria" *Rebelión*, 5 de mayo (Disponible en <http://www.rebelion.org>) (3). Disponible en www.monthlyreview.org.
- Arruda Sampaio, P. (2005) "La Reforma Agraria en América Latina: una revolución frustrada" *Osal*, 6 (16): 15-22.
- Bretón, V. (2007) "Releer la Reforma Agraria en América Latina: ¿de nuevo el problema irresuelto de la tierra?", en R. Robledo & S. López *¿Interés particular, bienestar público?: grandes patrimonios y reformas agrarias*. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza. Pp 485-502.
- Bretón, V. (2010) "Reforma Agraria, desarrollo rural y etnicidad en los Andes Septentrionales (1960-2005)", en Gascón, J. & X. Montagut (coord.) *¿Cambio de rumbo en las políticas agrarias latinoamericanas?: Estado, movimientos sociales campesinos y soberanía alimentaria*. Barcelona: Icaria. Pp. 43-75.
- Desmarais, A. (2008) *La Vía Campesina: la globalización y el poder del campesinado*. Madrid: Popular.
- Escobar, A. (1995) *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton: Princeton University Press.
- Escobar, A. (2005) "El postdesarrollo como concepto y práctica social" en D. Mato (coord.) *Políticas de Economía, Ambiente y Sociedad en tiempos de globalización*. Caracas: FACES. Pp. 17-31.
- Fuentes, F. (2007) "The Struggle for Bolivia's Future" *Monthly Review*, 59 (3). Disponible en www.monthlyreview.org.
- Funes, F.R. "Transición hacia la agricultura sostenible en Cuba", en Gascón, J. & X. Montagut (coord.) *¿Cambio de rumbo en las políticas agrarias latinoamericanas?: Estado, movimientos sociales campesinos y soberanía alimentaria*. Barcelona: Icaria. Pp. 99-133.
- García Linera, A. (2008) *La potencia plebeya: acción colectiva e identidades indígenas obreras y populares en Bolivia*. Buenos Aires: CLACSO & Prometeo.
- Gascón, J. (2010) "¿Del paradigma de la industrialización al de la Soberanía Alimentaria? Una comparación entre los gobiernos nacionalistas latinoamericanos del siglo XX y los pos-neoliberales a partir de sus políticas agrarias", en Gascón, J. & X. Montagut (coord.) *¿Cambio de rumbo en las políticas agrarias latinoamericanas?: Estado, movimientos sociales campesinos y soberanía alimentaria*. Barcelona: Icaria. Pp. 215-259.
- Grupo ETC (2009) "¿Terminando la Soberanía Alimentaria en Ecuador?: veto presidencial abre la puerta a las semillas Terminator" *Boletín de Prensa ETC*, 17 de abril (Disponible en www.etcgroup.org).
- Mayorga, F. (2010) "Bolivia: Movimientos sociales campesinos e indígenas en el gobierno de Evo Morales (2006-2009)", en Gascón, J. & X. Montagut (coord.) *¿Cambio de rumbo en las políticas agrarias latinoamericanas?: Estado, movimientos sociales campesinos y*

- soberanía alimentaria*. Barcelona: Icaria. Pp. 77-95.
- Montagut, X. & J. Gascón & N. Riera (2010) “Una visión de las políticas agrarias actuales en América Latina, Entrevista a Peter Rosset” en Gascón, J. & X. Montagut (coord.) *¿Cambio de rumbo en las políticas agrarias latinoamericanas?: Estado, movimientos sociales campesinos y soberanía alimentaria*. Barcelona: Icaria. Pp. 193-211
- Montero A. (2010) “Políticas agropecuarias en el marco del ALBA: en busca de la Soberanía Alimentaria”, en Gascón, J. & X. Montagut (coord.) *¿Cambio de rumbo en las políticas agrarias latinoamericanas?: Estado, movimientos sociales campesinos y soberanía alimentaria*. Barcelona: Icaria. Pp. 169-191
- Muñoz, J.P. (2010) “Constituyente, gobierno de transición y Soberanía Alimentaria en Ecuador”, en Gascón, J. & X. Montagut (coord.) *¿Cambio de rumbo en las políticas agrarias latinoamericanas?: Estado, movimientos sociales campesinos y soberanía alimentaria*. Barcelona: Icaria. Pp. 151-168.
- Reygadas, L. (2008) *La apropiación: Destejiendo las redes de la desigualdad*. Barcelona: Anthropos & UAM.
- Rosset, P. (2006) “Moving Forward: Agrarian Reform as a Part of Food Sovereignty”, en P. Rosset & R. Patel & M. Courville (eds.) *Promised Land: Competing Visions of Agrarian Reform*. Oakland, CA: Food First. Pp. 301-321.
- Urquidi, V.L. (2005) *Otro siglo perdido: Las políticas de desarrollo en América Latina (1930-2005)* México: El Colegio de México & FCE.
- Valencia Ramírez, C. (2005) “Venezuela’s Bolivarian Revolution: Who Are the Chavistas?” *Latin American Perspectives*, 32: 79-97.
- Vanden, H. E. (2007) “Social Movements, Hegemony and New Forms of Resistance” *Latin American Perspectives*, 34: 17-30.

L'autor

Jordi Gascón (Barcelona, 1966) és doctor en Antropologia Social per la Universitat de Barcelona (1999) i està especialitzat en economia i política agrària. Els seus principals àmbits d'investigació són els impactes del turisme al món camperol i les polítiques agràries a Amèrica Llatina. És membre de la Xarxa de Consum Solidari, coordinador d'Acció per un Turisme Responsable i docent universitari. Entre unes altres llibres, és autor de *Gringos como en sueños: diferenciación y conflicto campesino en los Andes peruanos ante el desarrollo del turismo* (Lima, 2005), *Viajar a todo tren: turismo, desarrollo y sostenibilidad* (amb Ernest Cañada. Barcelona, 2005), *El turismo en la cooperación internacional* (Barcelona, 2009), *¿Cambio de rumbo en las políticas agrarias latinoamericanas?: Estado, movimientos sociales y soberanía alimentaria* (con Xavier Montagut. Barcelona, 2010. Re-editat per FLACSO Equador al 2011) i *El turismo en el inicio del milenio* (amb Joan Buades i Ernest Cañada. Madrid, 2012), a més d'articles en revistes científiques i materials educatius dirigits a l'àmbit universitari.

L'editor

La **Xarxa de Consum Solidari** és una associació que des de l'any 1996 treballa en l'àmbit del comerç just i el consum responsable. La Xarxa té una visió integral del comerç just que engloba tot el cicle d'un producte: des de la seva producció fins a la seva comercialització. La Xarxa defensa un comerç just amb una voluntat de transformació radical del sistema, que pagui un preu digne al productor, que respecti el medi ambient, els drets de les dones i que subministri aliments sans i adequats culturalment, així com el dret a la sobirania alimentària dels pobles enfront de l'actual control de la cadena alimentària per part de transnacionals agroalimentàries i les grans cadenes de distribució.

Barcelona. Juliol de 2012

www.xarxaconsum.org

El sorgiment de nous governs nacionalistes a Amèrica Llatina és un fenomen encara recent com perquè hagin pogut consolidar un model econòmic alternatiu. Un factor essencial en aquest context és el paper dels moviments socials camperols i indígenes, que apareixen avui fortament estructurats i amb una agenda pròpia, la Sobirania Alimentària. Però, quina és la capacitat real d'aquests moviments socials d'influir i introduir la seva agenda en la dels nous governs nacionalistes, i concretament en relació a les seves polítiques agràries?.

Amb el suport de: